

Леська Л.П.

Метамарфозы жаночых вобразаў у мастацкім свеце Яна Баршчэўскага

Жаночыя вобразы ў мастацкім свеце Яна Баршчэўскага знаходзяцца ў метамарфозным стане, так праяўляецца супрацьборства дэманічнага, чалавечага і боскага ў жаночай існасці.

Дэманічны характар жанчыны яскрава вызначыўся ў беларускай літаратуры пачатку 19 стагоддзя. Ён уласцівы вядзьмаркам з вершаваных аповесцяў В.Дуніна-Марцінкевіча, з паэзіі Ф.Балашэвіча (“Дзе чорт не зможа, там бабу пашле”), з баладаў “Нячыснік” А.Рыпінскага і «Мышанка» Яна Чачота.

Дэманічнасць жанчын у апажываннях “Вогненныя духі”, “Летуценнік Севярын”, “Шкаляр Люцэфуга” Яна Баршчэўскага супадае з лёгкадумнасцю. Неабцяжарнасць Аўрэлі з апавядання “Шкаляр Люцэфуга” яскрава падаецца ў наступным апісанні: “Лёгкая паветраная істота, як пяро ўльцепа і хутка, што нельга было яе стрымаць, падымалася ўсё вышэй і вышэй...”(1, с.300). Рух Аўрэлі па паветры сімвалізуе не духоўную пустату, унутраную бязважкасць. Аўрэля адчувальна блізкая гераіні аповесці “Ноч перад Раздвом” М.В.Гогаля хаця ў творы Яна Баршчэўскага адсутнічаюць апісанні ўзаемаадносін тыпу “Салохі з чортам”, але аўтар акцэнтуюе ўвагу на ўяўленнях пра жанчыну-ведзьму (Белая Сарока, чараўніца Аксіня, Праксэда), якая робіць людзям зло, то малако ў кароў забірае, то жыта псуе. Негатыўныя ўчынкi здзяйсняюць у Баршчэўскага і вельмі рацыяналістычныя жанчыны, тыпу Мальвіны (“Вогненныя духі”). Для маладой асобы “каханне без багацця стыне». Першае нешчаслівае пачуццё прыводзіць Альберта да хуткай смерці. Амярцвенне ідзе ад Мальвіны, якую чарнакніжнік зраўняў з

міфалагічнымі німфамі: “Маеш таварышак. І ў момант голыя німфы ў натуральную чалавечую велічыню, пакінуўшы палатно, сышлі са сцяны...” (1, с.191). Паралель “голыя німфы – Мальвіна” сімвалічна перадае ўнутраны свет гераіні.

Але жанчына ў Баршчэўскага нясе не толькі разбурэнне (амярцвенне), яна валодае магутнай адраджальнай сілай, можа стаць ідэалам – “блакітнай кветкай” Наваліса. Саматніцкі (“Душа не ў сваім целе”) бачыць у вобліку Адэлі Бога, ідэала, якога герой шукаў на гэтым свеце ...” (1, с.334). Боскія рысы характару жанчыны раскрываюцца ў апавяданні “Вужыная карона”. Марыся адпускае грахі чарнакніжніку Сямёну, дае яму жыццё.

Жыццядайнасць жанчыны, яе святасць у творах Баршчэўскага ўзмацняецца ва ўмоўна акрэсленай вобразнай формуле: “жанчына з дзіцём”. Марка з апавядання “Ваўкалак” на пачатку свайго пераўтварэння бяжыць па дарозе і сустракае кабелю, што вяла за руку маленькае дзіця. Гэтае спатканне сімвалізуе ўзаемавыключэнне жыцця і смерці, або, інакш кажучы, -- дае два магчымія фіналы: або перамогу атрымае абноўлены чалавечы пачатак, альбо звярыны.

Адной з прычын дваістасці і супярэчлівасці жаночых вобразаў у Яна Баршчэўскага стала, па нашаму меркаванню, разбурэнне першапачатковага (андрагіннага) двуадзінства жанчыны і мужчыны, занатаванага ў песні:

Іван ды Мар’я,
 На гарэ купальня,
 Дзе Іван купаўся,
 Бераг калыхаўся;
 Дзе Мар’я купалась,
 Трава расцілалась (1, с.87).

Непадзельнасць жаночага і мужчынскага пачатку перадаецца аўтарам у апавяданні “Пра чарнакніжніка і цмока...”. Нагадаем як маленькая яшчарка ”вылупілася з яйка”, знесенага пеўнем, затым пераўтварылася ў цмока. Складаны пераход: “чорны певень-яйка-яшчарка-цмок”, сведчыць пра былое адзінства, да якога імкнуцца жанчына і мужчына ў мастацкім свеце Яна Баршчэўскага. Агапка і Карпа (“Пра чарнакніжніка і цмока...”), Сямён і Марыся (“Вужыная карона”), Васіль і Алюта (“Зухаватыя ўчынкi”), Генрык і Амелія (“Валасы, якія крычаць на галаве”), драўляны Дзядок і Інсекта (аповесць “Драўляны Дзядок і кабета Інсекта”) спрабуюць жыць непадзельным шчаслівым жыццём, якое магчыма паміж закаханымі. Не заўсёды героі Баршчэўскага знаходзяць сваё шчасце, адчуваюць сябе ахвярамі. Рамантык Альберт пакахаў прагматычную Мальвіну (“Восненныя духі”), “вужака золата звяла” Адэлю і яна здрадзіла леуценніку Севярыну (“Летуценнік Севярын”). Генрык з апавядання “Валасы, якія крычаць на галаве” знайшоў сапраўднае каханне, але не збярог яго. Малады муж быў неабачлівы, стварыў сабе куміра, выканаў загады страшнага чарнакніжніка і паступова пагубіў сваю жонку. Амелія, адораная ад прыроды тонкім думцёвым складам і выключнай інтуіцыяй, адчувала зло, і, магчыма, добраахвотна стала ахвярай. Шлях самаахвяравання выбірае і Агапка (“Пра чарнакніжніка і цмока...”), дзяўчына адхіляе прапановы свайго люблага, яна не можа быць шчаслівай у чужым краі, ведаючы, што яе бацькі пакутуюць. Дзеля таго, каб бацькі былі спакойнымі яна выходзіць замуж за нялюблага. Самаахвярнасць Агапкі робіць яе змагаркай, маладая жанчына ўпэўнена, без хістанняў адхіляе спакуслівыя прапановы нячысцікаў, захоўвае чысціню ўласнай душы і жадае выратаваць і ачысціць Карпу. Сваёй рашучасцю яна падобная да Марысі (“Вужыная карона”), якая дапамагае чарнакніжніку Сямёну. Яна прапаноўвае яму пацалаваць “крыжык, пасвянцоны ў касцёле, які можа

грахі адпусцаць” (1, с.125). Марыся, выконваючы своеасаблівы рытуал ачышчэння, сама прыпадабняецца да боскасці.

Богападобнасць гераінь Яна Баршчэўскага набываецца праз пакутлівае жыццё. Нагадаем, як самотная Агапка хадзіла па полі, плачучы, спявала жалобным голасам звычайную песню-падзяку бацькам за іх апеку...”(1, с.32). Самотныя галашэнні Агапкі збліжаюць яе з Плачкай, але, калі гераіня першага апавядання набывае сваю сакральнасць, вырашыўшы “быць ахвярай свайго няшчасця”, то Плачка, паводле мастацкага зместу зборніка “Шляхціц Завальня...” паўстае з самага пачатку ў сваёй боскай існасці. Пра гэта сведчаць словы сына Буры, які называе Плачку цудоўнай Багіняй, якая генетычна мае сувязь з Альмай і Сіратой (паэма “Жыццё Сіраты”). Мы мяркуем, што Плачка-Багіня з’яўляецца на старонках “Шляхціц Завальні...”, а яе станаўленне адбываецца ў паэме “Жыццё Сіраты”, назвы кожнай часткі якой метафарычна перадаюць новаўварэнні гераіні. Першая частка – “Вясна і дзіцячы век Сіраты”, другая – “Лета і замуж пайшла Сірата”, трэцяя – “Восень і вар’яцтва і смерць Сіраты”. У першай частцы Сірата – боская выбранніца (паводле біблейскіх каментарыяў, Бог любіць удоў і сірот). Яна цярдліва зносіць усе выпрабаванні лёсу, атрымлівае падтрымку ад памерлых бацькоў. Духі памерлых бацькі і маткі, якія абараняюць сваю дачушку, даюць жыццёвы накірунак—“любі Бога, маё дзіця, любі край, твой, вер брату”. Дух памерлага бацькі Сіраты, калі свет, пакрыты начным змрокам, спачывае, у постацях музыкі і жабрака над зямлёй кружыць,-- спагады для свайго дзіцяці хоча. У абліччы пасмяротнага двойніка (“асобы белай, надзвычай высокай, здавалася, быццам ветрам гнанай”) дух бацькі паўстае перад апекуном як боскае пакаранне за несправядлівыя адносіны апошняга да сіраціны. Дух маткі ў адказ на нараканні дачкі прыходзіць да яе ў абліччы кабеты ва ўсім белым з зялёным цярновым вяноком і старажытным крыжам. Цярновы вянок, як вядома, быў

ускладзены на галаву Ісуса Хрыста, ён сімвалізаваў чысціню, пакуты, зямную наканаванасць. Вянок на галаве Сіраты – атрыбут замужжа, якое прыводзіць герайню да вар’яцтва. У такім стане душа Сіраты цалкам разрывае рацыянальную сувязь са знешнім светам, яна бачыць зоркі на небе як увасабленне райскага жыцця і ў хуткім часе стане “жыхаркай” нябёсаў. Павенчаная Сірата становіцца, па-нашаму меркаванню, багіняй, падобным чынам пані з аповесці “Драўляны дзядок і кабета Інсекта стала анёлам з німбама «вакол чароўнага твару» (1, с.296). Жыццё Інсекты – суцэльныя метамарфозы, разгорнутыя ў гісторыю пра багатую і жорсткую паню, якая нарабіла шмат зла. Зло высушыла кабету, пераўтварыла яе ў страшнае стварэнне – Інсекту (лац.- насякомае). Інсекта схвалася ў садзе пана А. і ўвесь час дакучала гаспадару, толькі сватар выправіў сітуацыю, пасвяціў дом і сад, а кабету Інсекту забраў у Полацк. У зацішным кутку кляштара стаяў бюст філосафа Сакрата, вось на мудрую мужчынскую галаву ксёндз паклаў Інсекту, і сам штодзённа пачаў чытаць малітвы і гаварыць на духоўныя тэмы. Пераўтварэнні пачаліся неверагодныя: галава ўся чырванела, ледзьве не раскалолася. Інсекта таксама паводзіла сябе нястрымана, моцна сварылася, ганебна лаялася, але ў хуткім часе суцішылася, палагоднела – адбылося сумеснае ачышчэнне. У біблейскай гісторыі Ева грывяла Адама да граху, а ў Яна Баршчэўскага – галава мудрага Сакрата дапамагла вялікай грэшніцы, адбылося паяднанне мужчыны і жанчыны.

Літаратура:

1. Баршчэўскі Ян. Выбраныя творы / Укладанне, прадмова і каментарыі М. Хаўстовіча – Мн.: “Беларускі кнігазбор”, 1998/

РЕПОЗИТОРИЙ БГПУ